

Державний заклад
"Луганський національний університет імені Тараса Шевченка"
Факультет природничих наук

**Кафедра садово-паркового
господарства та екології**

**КОМПЛЕКС НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ**

**В₁₍₂₎ СТРАТЕГІЯ СТАЛОГО РОЗВИТКУ
ПРИРОДИ І СУСПІЛЬСТВА**

рівень вищої освіти	другий (магістерський)
напрямок підготовки	09 Біологія
спеціальність	091 Біологія
факультет	природничих наук

2016 – 2017 навчальний рік

ПЛАНИ ПРАКТИЧНИХ І СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

Практична робота №1

Тема: Розробка місцевого плану дій з охорони навколишнього середовища.

Мета: ознайомлення з методами і підходами до оцінювання стану навколишнього середовища.

План

1. Кількісна оцінка екологічних впливів.
2. Визначення фізичних впливів на виробництво, пов'язаних із погіршенням якості середовища.
3. Оцінка витрат на попередження збитків і їхнього відшкодування.

Практична робота №2

Тема: Розрахунок коефіцієнта екологічно-відповідних умов проживання людини на регіональному рівні соціоекосистеми.

Мета: визначення найсприятливіших умов навколишнього природного середовища для гармонійного розвитку людини.

План

1. Розрахунок коефіцієнта природних умов відповідних областей України.
2. Розрахунок інтегрального коефіцієнта екологічної відповідності ($K_{ев}$) кожної області України.

Семінарське заняття № 1

Тема. Сучасні уявлення про сталий розвиток людства

Мета: вивчення сутності та основних понять і принципів концепції сталого розвитку: історичні аспекти, цілі, завдання, проблеми і напрямки сталого розвитку.

План

1. Доповідь Гру Х. Брунтланд “Наше спільне майбутнє”
2. Стратегія екосистемного розвитку Е. Одум.
3. Матеріали конференції з навколишнього середовища 1992 р. в Ріо-де-Жанейро.

Семінарське заняття № 2

Тема. Історія взаємодії людського суспільства та природи

Мета: вивчення загальносистемних закономірностей взаємовідносин людей і природи, закономірності системи “людина-природа”, закономірності соціальної екології, закономірності природокористування і охорони природи.

План

1. Головні рушійні сили взаємовідносин суспільства і природи.

2. Історія розвитку соціально-екологічних взаємовідносин: агрокультурна революція, індустріальна революція, науково-технічний прогрес.
3. Духовна криза людства як основний фактор екологічної кризи.

Семінарське заняття № 3

Тема. Інформація як складова сталого розвитку

Мета: вивчення механізмів позитивного і негативного зворотного зв'язку, характеристики стійкості системи, роль пам'яті в процесах розвитку.

План

1. Рівні інформаційної реальності.
2. Рівні інформаційної сутності.
3. Інформаційні продукти інтелекту і суспільства.

Семінарське заняття № 4

Тема. Наукові передумови формування принципів сталого розвитку. Індикатори сталого розвитку.

Мета: вивчення елементів екологічної макроекономіки; етика, релігія і сталий розвиток; еволюція природоохоронних заходів і передумови концепції сталого розвитку; методів аналізу та оцінки соціальних, економічних та екологічних індикаторів сталого розвитку.

План

1. Ознайомлення з методами аналізу та оцінки соціальних, економічних та екологічних індикаторів сталого розвитку.
2. Розрахувати індекс людського розвитку сучасної України;
3. Підготувати звіт про основні показники індексу людського розвитку.

Семінарське заняття № 5

Тема. Особливості втілення концепції сталого розвитку.

Мета: вивчення класифікацій процесів впливу на природу; антропогенні проблеми довкілля: використання природних ресурсів, забруднення, порушення ґрунтів і водних систем; вплив на біоту, людину та глобальну екосистему Землі.

План

1. Визначальні умови прогресивного розвитку.
2. Принципи “екологічної республіки”.
3. Принципи екологічних цілей і екологічної мотивації.

Семінарське заняття № 6

Тема. Особливості концепції освіти для сталого розвитку.

Мета: вивчення принципів екологічної освіти, екологічного виховання; концепції освіти для сталого розвитку; екологічної етики як невід'ємної складової сталого розвитку.

План

1. Декада ООН з освіти для сталого розвитку (2005-2014 рр.).
2. Концепція ЄЕК освіти для сталого розвитку.
3. Екологічна етика як невід'ємна складова сталого розвитку.

Теми самостійної роботи

1. Сучасні уявлення про сталий розвиток людства.
2. Завдання сучасної екології, як науки про виживання людства.
3. Інформація як складова сталого розвитку.
4. Особливості втілення концепції сталого розвитку в Україні.
5. Кількісна оцінка соціальних ризиків.
6. Розрахунок індексу людського розвитку України.
7. Розробка місцевого плану дій з охорони навколишнього середовища.
8. Екологічна освіта, як елемент формування світогляду.
9. Екологічна етика як складова стійкого розвитку.

Питання до підсумкової атестації (до заліку)

1. Основні поняття і визначення сталого розвитку і теорії систем.
2. Система, її стан і зміни.
3. Поняття розвитку, відкриті і стаціонарні системи.
4. Концепція сталого розвитку: історичні аспекти, цілі, завдання.
5. Проблеми і напрямки сталого розвитку.
6. Глобальні екологічні проблеми людства, положення «Порядку денного на 21 століття».
7. Класифікація процесів впливу на природу.
8. Антропогенні проблеми довкілля.
9. Використання природних ресурсів.
10. Забруднення, порушення ґрунтів і водних систем.
11. Вплив на біоту, людину та глобальну екосистему Землі.
12. Основи еволюційного вчення і принципи функціонування екосистем.
13. Вчення В.І. Вернадського про біосферу, основні етапи еволюції біосфери.
14. Біологічна еволюція, еволюція як умова існування життя.
15. Системність і організованість життя, етапи виникнення життя.
16. Механізми стійкості систем, зокрема екологічних.
17. Зміст і функції системи.
18. Механізми позитивного і негативного зворотного зв'язку.
19. Характеристики стійкості системи.
20. Роль пам'яті в процесах розвитку.
21. Закономірності взаємодії людини і природи.

22. Загальносистемні закономірності взаємовідносин людей і природи.
23. Закономірності системи «людина-природа».
24. Закономірності соціальної екології.
25. Закономірності природокористування і охорони природи.
26. Наукові передумови формування принципів сталого розвитку.
27. Матеріали доповідей Римському клубу.
28. Неомальтузіанство та інституціоналізм.
29. Елементи екологічної макроекономіки.
30. Етика, релігія і сталий розвиток.
31. Еволюція природоохоронних заходів.
32. Передумови концепції сталого розвитку.
33. Індикатори сталого розвитку
34. Основні економічні індикатори.
35. Процент росту ВВП.
36. Завдання сучасної екології, як науки про виживання людства.
37. Інформація як складова сталого розвитку.
38. Особливості втілення концепції сталого розвитку.
39. Кількісна оцінка соціальних ризиків.
40. Розрахунок індексу людського розвитку регіонів України.
41. Розробка місцевого плану дій з охорони навколишнього середовища.
42. Вплив діяльності людини на стан біосфери.
43. Середній процент використання природних ресурсів на одного мешканця.
44. Основні соціальні індикатори.
45. Демографічні показники, середня тривалість життя і грамотність населення.
46. Процент зменшення безробіття; доступ до санітарних послуг.
47. Індекс людського розвитку.
48. Індикатори довкілля.
49. Індикатори споживання енергії.
50. Індикатори випущених відходів.
51. Процентне співвідношення території, що захищається для підтримки біологічного розмаїття, до поверхневої території.
52. Принципи забезпечення сталого розвитку.
53. Умови прогресивного розвитку соціально-економічних систем.
54. Принципи забезпечення екологічної стійкості.
55. Екологічні цілі та екологічні мотивації.
56. Особливості концепції освіти для сталого розвитку.
57. Мета і принципи екологічної освіти.
58. Екологічне виховання.
59. Концепція освіти для сталого розвитку.
60. Екологічна етика як невід'ємна складова сталого розвитку.

Тестові завдання для модульного контролю знань студентів

Питання 1. Біосфера – це:

- 1 Шар атмосфери –10 км, гідросфери – 15 км і літосфери товщиною 10 км, де існує життя
- 2 Оболонка Землі, яка містить усю сукупність живих організмів і частину речовини планети, що знаходиться у взаємобміні з цими організмами
- 3 Сукупність живих організмів у атмосфері, літосфері і гідросфері
- 4 Сукупність рослин і тварин, що живуть на Землі

Питання 2. Укажіть основну функцію живої системи.

- 1 Самозбереження за рахунок упередженого реагування
- 2 Перетворення космічної енергії в земну
- 3 Перетворення сонячної енергії в біомасу

Питання 3. Укажіть рівні організації живої матерії.

- 1 Атомний, молекулярний, клітинний, організмений, популяційний і біосферний
- 2 Молекулярно-генетичний, клітинний, організмений, популяційно-видовий і біосферний
- 3 Молекулярно-генетичний, клітинно-організмений, популяційно-видовий і біосферно-заповідний

Питання 4. Жива речовина – це:

- 1 Матерія, що входить до складу живих організмів
- 2 Сукупність всіх живих організмів Землі
- 3 Біогеохімічні сполуки
- 4 Речовини і молекули-перетворювачі енергії

Питання 5. Укажіть екологічні фактори середовища.

- 1 Фактори, що впливають на функціонування екосистем
- 2 Фактори взаємодії живого з живим
- 3 Фактори, пов'язані з діяльністю людини

Питання 6. Система – це:

- 1 Сукупність окремих частин, об'єднаних у ціле, що породжує нову якість
- 2 Сукупність підсистем, що мають зворотні зв'язки
- 3 Сукупність простих елементів, об'єднаних в одне ціле, що більше за їх суму

Питання 7. Розвиток системи – це:

- 1 Незворотна, спрямована і закономірна зміна матеріальних та

- ідеальних об'єктів
- 2 Збільшення маси, енергії та інформації в системі
- 3 Неперервне зростання кількості і якості

Питання 8. Гомеостаз системи – це:

- 1 Динамічна відносна сталість складу і властивостей системи
- 2 Незмінність характеристик системи в часі
- 3 Незмінність характеристик системи в просторі

Питання 9. Креативність природи – це:

- 1 Здатність її до збільшення упорядкованості в певному просторі і часі
- 2 Властивість самоорганізації структурних природних одиниць
- 3 Здатність до само відтворення без додаткової енергії

Питання 10. Інформація – це:

- 1 Характерні ознаки предметів і явищ природи, що виявляються в просторі і часі
- 2 Характерні ознаки системи, що ідентифікують матеріальні об'єкти в природі
- 3 Сутнісне начало природи, що не є матерією

Питання 11. Перший принцип функціонування екосистем полягає у:

- 1 існуванні біогеохімічних циклів
- 2 існуванні малого біологічного кругообігу речовин
- 3 використанні сонячної енергії та фотосинтезу
- 4 існуванні хемосинтезу і метаболізму

Питання 12. Прийнятий рівень індивідуального ризику у світовій практиці становить:

- 1 10^6
- 2 10^{-4}
- 3 10^{-6}

Питання 13. Другий принцип функціонування екосистем полягає у тому, що основним джерелом енергії для них є:

- 1 сонячна енергія
- 2 хімічних реакцій
- 3 сонячна енергія і енергія хімічних реакцій

Питання 14. Ризик – це:

- 1 Якісна характеристика небезпеки
- 2 Кількісна характеристика небезпеки
- 3 Якісна і кількісна характеристика небезпеки

Питання 15. Біотичний потенціал – це сукупність чинників, які:

- 1 сприяють збільшенню чисельності популяції
- 2 сприяють збільшенню видового різноманіття
- 3 протидіють збільшенню популяції

Питання 16. Опір середовища:

- 1 сприяє збільшенню чисельності популяції
- 2 сприяє збільшенню видового різноманіття
- 3 протидіє збільшенню популяції

Питання 17. Індекс людського розвитку – це:

- 1 Усереднений інтегральний показник, який характеризує набуття людиною якісних ознак
- 2 Інтегральний показник, що визначає сукупність характеристик суспільства за певний період часу
- 3 Безперервний процес збільшення можливостей якісного і кількісного вибору

Питання 18. Людський розвиток – це:

- 1 Усереднений інтегральний показник, який характеризує набуття людиною якісних ознак
- 2 Інтегральний показник, що визначає сукупність характеристик суспільства за певний період часу
- 3 Безперервний процес збільшення можливостей якісного і кількісного вибору

Питання 19. Укажіть поняття сталого розвитку.

- Розвиток, що задовольняє потреби сьогодення, не приносячи при цьому в жертву здатності майбутніх поколінь задовольняти свої потреби
- 1
  - 2 Розвиток природи, що не порушує стабільність суспільства
  - 3 Безперервний процес збільшення можливостей якісного і кількісного вибору

Питання 20. Популяційний вибух – це:

- 1 різке зростання чисельності окремої популяції
- 2 значне зростання кількості популяцій в екосистемі
- 3 раптове зростання чисельності всіх популяцій

Питання 21. Укажіть принципи сучасної державної політика в галузі екологічної освіти.

- 1 Доступність, комплексність, неперервність.
- 2 Гуманізація, соціалізація та природозбереження
- 3 Взаємозв'язки людини з природою і суспільством

Питання 22. Мета екологічної освіти полягає у формуванні:

- 1 екологічної культури, навичок і знань, екологічного мислення і свідомості
- 2 глибокого вивчення й усвідомлення фундаментальних екологічних законів і принципів
- 3 загальнолюдських у суспільстві цінностей

Питання 23. Укажіть головні складові екологічних знань.

- 1 уявлення про біосферу, екосистеми, живу речовину; кругообіги речовини, енергії та інформації; антропогенний вплив тощо
- 2 уявлення про біосферу, ноосферу, техносферу і агросферу
- 3 уявлення про ноосферу, антропогенез, трофічні рівні і ланцюги, закони і принципи

Питання 24. Неперервність екологічної освіти полягає в:

- 1 Організації виховання і навчального процесу від дитинства до старості – від дошкільного виховання до післядипломної екологічної освіти
- 2 Формуванні екологічних знань в дошкільних, шкільних і вищих навчальних закладах
- 3 Організації виховної роботи і навчання в сім'ї, школі та університеті і на виробництві

Питання 25. Освітня функція екології полягає в:

- 1 Інституалізації нормативних екологічних знань у суспільстві
- 2 Формалізації екологічних знань і навичок всіх соціальних груп
- 3 Паспортизації природних об'єктів, підприємств і територій

Питання 26. До формальної екологічної освіти та виховання відносять:

- 1 Загальну систему освіти, на всіх рівнях: дошкільна, шкільна, позашкільна, професійна, вища та післядипломна
- 2 Засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітні об'єднання, партії
- 3 Школи, ліцеї, коледжі, технікуми, інститути, університети, курси підвищення кваліфікації

Питання 27. До неформальної екологічної освіти та виховання відносять:

- 1 Загальну систему освіти, на всіх рівнях: дошкільна, шкільна, позашкільна, професійна, вища та післядипломна
- 2 Засоби масової інформації, церкви, громадські екологічні та просвітні об'єднання, партії
- 3 Школи, ліцеї, коледжі, технікуми, інститути, університети, курси підвищення кваліфікації

Питання 28. Укажіть принцип екологічного імперативу:

- 1 Цілі екологічного розвитку первинні по відношенню до цілей економічного розвитку
- 2 Цілі економічного розвитку первинні по відношенню до цілей екологічного розвитку
- 3 Тільки потужна економіка забезпечить збереження довкілля

Питання 29. Укажіть найвірогідніші виходи з екологічної кризи для виду-монопольста:

Чисельність різко зменшується, вид деградує, втрачає своє

- 1 монопольне становище в ніші і може повністю зникнути або розширює свою екологічну нішу
- 2 Швидко вичерпує ресурси своєї екологічної ніші і потерпає
- 3 Зберігає своє монопольне становище в новій, розширеній екологічній ніші

Питання 30. До індикаторів сталого розвитку відносять:

- 1 економічні, соціальні, абіотичні та екологічні
- 2 економічні, соціальні, біотичні та екологічні
- 3 зміни кліматичних поясів, руйнування приземного шару атмосфери, поява кислотних дощів, голод, біорізноманіття, відходи і ксенобіотики
- 4 економічні, соціальні та екологічні

Література

Базова

1. Боголюбов В.М. Стратегія сталого розвитку / В. М. Боголюбов, М. О. Клименко, Л. Г. Мельник та ін. – Херсон : Олді-плюс, 2012. – 446 с.
2. Вайцеккер Э. Фактор четыре. Новый доклад Римскому клубу / Э. Вайцеккер, Э. Ловинс, Л. Ловинс. – М. : Akademia, 2000. – 125 с.
3. Вайцеккер Э. Фактор четыре. Новый доклад Римскому клубу / Э. Вайцеккер, Э. Ловинс, Л. Ловинс. – М. :Akademia, 2000.
4. Вальвач Ф.В. Стійкий екологічно безпечний розвиток і Україна : Навч. посібник /Ф. В. Вальвач, М. І. Дробноход, В. Г. Дюканов та ін. За ред. М. І. Дробнохода. – К. : МАУП, 2002. – 104 с.
5. Голубець М.А. Екосистемологія / М. А. Голубець. – Львів : ПОЛЛІ, 2000. – 316 с.
6. Гор А. Земля у рівновазі / Переклад з англ. : Інститут сталого розвитку / А. Гор. – К. : Інтелсфера, 2002. – 312 с.
7. Гумилев Л.Н. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилев. – М. : Институт «ДИ-ДИК», 1997. – 640 с.

8. Данилов-Данильян В.И. Экологический вызов и устойчивое развитие / В. И. Данилов-Данильян, К. С. Лосев. – М. : Изд-во МНЭПУ, 2000. – 352 с.
9. Дейлі Герман. Поза зростанням. Економічна теорія сталого розвитку / пер. з англ. : Інститут сталого розвитку / Герман Дейлі. — К. : Інтелсфера, 2002.— 312с.
10. Добровольський В.В. Основи теорії екологічних систем / В. В. Добровольський. – К. : ВД «Професіонал», 2006. – 272 с.
11. Караваєва Н.В. Сталій розвиток: еколого-економічна оптимізація територіально-виробничих систем / Н. В. Караваєва, Р. В. Карпан, Т. А. Коцко та ін. : Навч. посібник. – Суми : Університетська книга, 2008. – 384 с.
12. Концепція екологічної освіти України. – К., 2002. – 28 с.
13. Крисаченко В.С. Людина і біосфера: основи екологічної антропології / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1998. – 688 с.
14. Марушевський Г.Б. Етика збалансованого розвитку / Г. Б. Марушевський. – К. : Центр екологічної освіти та інформації, 2008. – 440 с.
15. Медоуз Д.Х. За прелами роста / Д. Х. Медоуз, Д. Л. Медоуз, Й. Рандерс. – М. : Прогресс, Пангея, 1994. – 304 с.
16. Методи оцінки екологічних втрат: Монографія / За ред. д.е.н. Л. Г. Мельника. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2004. – 288 с.
17. Методи оцінки екологічних втрат: Монографія / За ред. д.е.н. Л. Г. Мельника та к.е.н. О. І. Корінцевої. – Суми : ВТД „Університетська книга”, 2004. – 288 с.
18. Моисеев Н. Система "Гея" и проблема запретной черты / Н. Моисеев. – М. : "Мир науки", 1985. – №1.
19. Моисеев Н.Н. Судьба цивилизации. Путь разума / Н. Н. Моисеев. – М. : МНЭПУ, 1998. – 228 с.
20. Мороз С.А. Історія біосфери Землі: у 2-х кн. / С. А. Мороз. – К. : Заповіт, 1996. – 422 с.
21. Основи стійкого розвитку: Навчальний посібник / За заг. ред. проф. Л. Г. Мельника. – Суми : “Університетська книга”, 2005. – 654 с.
22. Програма дій “Порядок денний на 21 століття”/ Пер. з англ. : ВГО “Україна. Порядок денний на 21 століття”. – К. : Інтелсфера, 2000. – 360 с.
23. Програма дій з подальшого впровадження «Порядку денного на 21 століття» /Переклад з англ. : ВГО “Україна. Порядок денний на 21 століття”. – К. : Інтелсфера, 2000. – 58 с.
24. Ревель П. Среда нашего обитания: В 4-х книгах. Пер. с англ. / П. Ревель, Ч. Ревель. – М. : Мир, 1994.
25. Реймерс Н.Ф. Экология (теории, законы, правила, принципы и гипотезы) / Н. Ф. Реймерс. – М. : Россия Молодая, 1994. – 367 с.
26. Собчик В. Нова методологія удосконалення агроекологічної культури / В. Собчик. – К., 2004. – 68 с.

27. Соціально-економічний потенціал устійчивого розвитку: Практикум / Под ред. проф. Л. Г. Мельника и проф. Л. Хенса (Бельгія). – Суми : “Університетська книга”, 2007. – 335 с.
28. Старіш О.Г. Системологія. Підручник / О. Г. Старіш. – К. : Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
29. Степаненко С.Н. Десятилетие ООН по образованию для устойчивого развития (2005-2014) / С. Н. Степаненко. – Одесса, 2005. – 20 с.
30. Устойчивое развитие: теория, методология, практика: учебник / под ред. проф. Л. Г. Мельника. – Суми : Університетська книга, 2009. – 1216 с.
31. Шевчук В.Я.. Ноосферогенез і гармонійний розвиток / В. Я. Шевчук, Г. О. Белявський, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький. – К. : Геопринт, 2002. – 127 с.

Додаткова

1. Белявський Г.О. Оценка воздействия объектов энергетики на окружающую среду / Г. О. Белявський, Г. Б. Варламов, В. В. Гетьман и др. – Харьков, 2002. – 359 с.
2. Братко З.Т. Номо Sapiens против Номо Technokratikus / З. Т. Братко, П. Ю. Харченко. – К. : Либідь, 1991. – 248 с.
3. Вернадський В. Биосфера / В. Вернадський – М. : Мысль, 1967. – 376 с.
4. Крисаченко В.С. Людина і біосфера: основи екологічної антропології / В. С. Крисаченко. – К. : Заповіт, 1998. – 688 с.
5. Небел Б. Наука об окружающей среде (Как устроен мир) / Перевод з англ. Т. 1,2. – М. : Мир, 1993. – Т.1. – 420 с. Т2. – 328 с.

13. Інформаційні ресурси

1. www.qualityoflife2009.com
2. www.internationalliving.com/franceom
3. http://www.greenparty.ua/news/development/development-news_13880.html
4. <http://www.grinchuk.lviv.ua/referat/647/649.html>
5. <http://www.geograf.com.ua/geoinfocentre/20-human-geography-ukraine-world/273-stalyi-rozvytok-yak-paradygma-suspilnogo-zrostannya-21-st>
6. http://gska2.rada.gov.ua/pls/zweb_n/webproc4_2?id=&pf3516=5749&skl=5
7. http://ngo.donetsk.ua/uploads/files/text16_1.pdf
8. http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvvnu/ekonomika/2007_12/R5/5.pdf
9. http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Nvvnu/ekonomika/2008_7/2/Hvesyk_Gorbach.pdf
10. http://www.nbu.gov.ua/portal/natural/Vodaba/2009_36/index.files/St65_36.htm
11. http://www.nbu.gov.ua/portal/soc_gum/prvs/2009_1/0040.pdf